EDUSKUNNAN OIKEUSASIAMIEHEN KANSLIA

Helsinki 1.3.2016 Dnro 705/5/16

Eduskunnan perustuslakivaliokunnalle

LAUSUNTO

Perustuslakivaliokunta on pyytänyt lausuntoa eduskunnan oikeusasiamiehen kanslian asiantuntijalta hallituksen esityksestä HE 4/2016 vp eduskunnalle laeiksi rikoslain 10 luvun sekä pakkokeinolain 6 ja 7 luvun muuttamisesta.

Esitän lausuntonani kunnioittavasti seuraavan.

Perustuslainmukaisuusarvioinnin kannalta käsillä olevassa hallituksen esityksessä merkityksellistä on nähdäkseni lähinnä laajennettuun hyödyn menettämiseen ehdotettu **käännetty todistustaakka omaisuuden alkuperästä** (ehdotettu RL 10 luvun 9 §:n 4 momentti). Keskityn seuraavassa pääosin mainittuun kysymykseen.

1) Perustuslakivaliokunnan aikaisempi kannanotto menettämisseuraamuksen käännettyyn todistustaakkaan (PeVL 33/2000 vp) oli torjuva. Valiokunta ei kuitenkaan esittänyt asiasta säätämisjärjestystasoisia huomioita. Valiokunta edellytti tuolloin esillä olleen ehdotuksen sanamuotojen täsmentämistä. Valiokunta korosti todistustaakan siirtämisen ehtona sitä, että omaisuuden rikollista alkuperää koskeva väite on ”objektiivisesti arvioiden perusteltu ja riittävin tosiseikoin tuettu”. Kynnyksen todistustaakan kääntymiselle tulee toisin sanoen olla riittävän korkealla, eikä syytetylle saa asettaa kohtuuttomia vaatimuksia omaisuuden laillisen alkuperän osoittamisessa.

Hallinnollisten seuraamusten asiayhteydessä perustuslakivaliokunta on pitänyt syyttömyysolettaman kannalta ongelmallisena, että kansallinen hallinnollinen seuraamus perustuu ankaraan, tahallisuudesta ja tuottamuksesta riippumattomaan vastuuseen ja käännettyyn todistustaakkaan (ks. PeVL 57/2010 vp, s. 3-4 ja PeVL 4/2004 vp, s. 7).

Käsillä olevan esityksen taustalla oleva direktiivi ei pakota käännettyyn todistustaakkaan siirtymiseen. Nyt tätä kuitenkin ehdotetaan omaisuuden

Osoite: 00102 Eduskunta
Puhelin: (09) 4321
Telefax: (09) 432 2268
Sähköposti: oikeusasiamies@eduskunta.fi
Internet: www.oikeusasiamies.fi

alkuperän osalta laajennetun hyödyn menettämisen tilanteissa. Oikeuskäytännössä (KKO 2006:9 ja KKO 2006:51) on jo lähestytty ilmiötä, kun ratkaisuharkinnassa on kiinnitetty huomiota pätevän vastanäytön puuttumiseen silloin, kun omaisuuden rikollinen alkuperä on todettu.

> Asetelma muistuttaa todistusoikeudellisessa kirjallisuudessa selitystaakan nimellä kutsuttua ilmiötä. Selitystaakalla tarkoitetaan, että todistusharkinnassa päädytään syytetylle epäedullisiin johtopäätöksiin sen seurauksena, että syytetty laiminlyö antaa selityksen tai selvityksen häntä vastaan puhuvasta seikasta tilanteessa, jossa hänen tulisi se voida helposti tehdä (ks. Pölönen, Pasi – Tapanila, Antti: Todistelu oikeudenkäynnissä. Tietosanoma 2015, s. 58, 119, 360 ja 370–). Selitystaakka ei ole nimestään huolimatta varsinainen syytetyn taakka, koska todistustaakka syyksilukemista koskevista seikoista on poikkeuksetta syyttäjällä. Nyt käsillä oleva ehdotus ei sekään koske syyksilukemista, mutta se olisi ”aito” taakka todistelun esittämisessä ja näytön arvioinnissa, kun yksilöidystä näytön arvioinnin osa-alueesta olisi säädetty laissa nimenomaisesti.

Euroopan ihmisoikeussopimus (EIS) ei kiellä faktoja tai oikeuskysymyksiä koskevia syytetylle vastaisia legaalisia presumptioita. Tällaisten laissa säädettyjen olettamien tulee kuitenkin pysyä kohtuuden rajoissa ja ottaa puolustuksen oikeudet huomioon asianmukaisesti (vastaavasti kuin PeVL 33/2000 vp edellä). Ehdoton vaatimus on, että itse rikoksesta näyttötaakka on syyttäjällä. Syyttäjän näyttötaakkaan on kuuluttava myös se, että syytetyllä on rikolliseen toimintaan kytkeytyvää tai rikoksen aikoihin saatua omaisuutta. Sen jälkeen, kun syyttäjä on esittänyt mainituista seikoista prima facie -näytön, on mahdollista, että näyttötaakka omaisuuden alkuperästä kääntyy syytetylle. Syytetyn tulee tällöin ilmoittaa uskottava selitys omaisuutensa lisääntymiselle.

> Esimerkiksi EIT:n tuomiossa Phillips v. Yhdistynyt kuningaskunta (5.7.2000) oli kyse kansallisesta lainsäädännöstä, jonka mukaan tuomioistuimella on konfiskaatiokysymystä arvioitaessa velvollisuus olettaa, että kaikki huumekaupasta tuomitun tuomion jälkeinen omaisuus, samoin kuin kaikki syytetyn omaisuus kuuden vuoden ajalta ennen kyseisen rikosasian käynnistymistä, on peräisin huumausainerikollisuudesta. Kyse oli siis siitä, että menettämisseuraamusta koskeva päätös pohjautui legaaliseen presumptioon varojen rikollisesta alkuperästä ja sen mukaiseen käännettyyn todistustaakkaan. EIT ei tutkinut tällaisen sääntelyn ihmisoikeussopimuksenmukaisuutta yleisesti (in abstracto), vaan sen soveltamista yksittäisessä tapauksessa. Tapauksessa menettämisseuraamuksen määrä oli huomattava (yli 91 000 puntaa). Kansalliseen menettelyyn liittyi oikeusturvatakeita omaisuuden alkuperän selvittämisessä, eikä konfiskaatiota asetettu, jos vastaaja näyttää omaisuuden alkuperän lailliseksi näyttöenemmyysperiaatetta soveltaen (”on the balance of probabilities”). Tuomari oli antanut perustellun ja eritellyn tuomion eri omaisuuserien alkuperää koskien. EIT katsoi, että konfiskaatiomenettely – eli käännetty todistustaakka – ei loukannut oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä.

Katson, että ehdotettu sääntely käännetystä todistustaakasta omaisuuden alkuperästä laajennetun hyödyn menettämistilanteissa ei olisi Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännön vastaista.

Myöskään perustuslain vaatimusten en katso muodostuvan esteeksi ehdotetulle sääntelylle. Syyttäjäpuolen väittämistaakka menettämisvaatimuksen perusteista tarkoittaa sitä, että syyttäjän tulee yksilöidä ne seikat, joiden perusteella hän katsoo kyseen olevan rikollisesta toiminnasta peräisin olevasta omaisuudesta. Syyttäjällä on myös todistustaakka menettämisvaatimuksen perusteista. Tämä vastaisi nykyistä todistustaakan jakoa. Muutos oikeustilassa olisi siinä, että laajennetun hyödyn menettämisen tapauksessa todistustaakka omaisuuden alkuperästä siirtyisi syytetylle.

Käytännössä kyse olisi legaalisesta presumptiosta, joka kytketään laajennetun hyödyn menettämisen soveltamisalaan. Tätä soveltamisalaa on nyt ehdotettu itsessään laajennettavan (huomattavan taloudellisen hyödyn sijasta riittäisi taloudellisen hyödyn tyypillinen mahdollisuus, voisi koskea myös vähäistä rikollista toimintaa, ja liipasinrikosten luetteloa laajennettaisiin), mikä lisää todistustaakkauudistuksen merkittävyyttä. Perusteluiden mukaan kantajan ei tarvitsisi näyttää, mistä konkreettisesta rikoksesta hyöty on peräisin. Riittävää olisi, että joidenkin konkreettisten olosuhteiden perusteella on pääteltävissä, että omaisuus on peräisin rikollisesta toiminnasta. Pelkkä viittaus rikolliseen toimintaan ei riittäisi. Näin legaalinen presumptio ei olisi automaatio laajennetussa hyödyn menettämisessä.

Olennaista on, että käännetty todistustaakka ei koskisi lainkaan syyksilukemista eli syyttömyysolettaman kumoavaa ratkaisua. Menettämisseuraamus ei ole luonteeltaan rangaistus, vaan turvaamistoimi. Laajennetun hyödyn menettämisen kohdalla käännetty todistustaakka koskisi vain omaisuuden alkuperää koskevaa kysymystä eli seikkaa, jota koskevan näyttövaatimuksen täyttäminen on tosiasiassa helpointa laillisen omaisuuden omistajalle. Legaalinen presumptio olisikin vastanäytöllä kumottavissa. Perusteluissa (HE 4/2014 vp s. 46 ja 53–54) vastanäytöksi katsotaan riittävän kohtuullisen matala näyttöenemmyys.

Nähdäkseni hallituksen esityksessä mainitut ehdot täyttäisivät PeVL 33/2000 vp edellytyksen ”objektiivisesti arvioiden perustellusta ja riittävin tosiseikoin tuetusta” näyttöasetelmasta ehtona todistustaakan kääntymiselle. Katsonkin, että käännetystä todistustaakasta omaisuuden alkuperästä laajennetun hyödyn menettämisen tilanteissa voitaisiin säätää ehdotetulla tavalla perustuslain 21 §:n mukaisen oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vaatimukset täyttävällä tavalla.

Jos ehdotus hyväksytään, tulevassa oikeuskäytännössä merkitystä tulisi olemaan sillä, että säännöksen tulkinta tuomioistuimissa muodostuu asianmukaisen tiukaksi. Liian väljät tulkinnat näyttöasetelmasta voisivat muodostaa kohtuuttomia tilanteita oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin

kannalta. Tämän riskin pienentämiseksi voisi olla perusteltua nostaa joitain hallituksen esityksen soveltamishuomioita lakitestin tasolle (erityisesti huomio siitä, että tulee olla konkreettisten olosuhteiden perusteella päätel-tävissä, että omaisuus on peräisin rikollisesta toiminnasta).

Vielä voidaan panna merkille, että ehdotettu hyödyn käsitteen määrittely laajentaisi hyödyn koskemaan myös rikoksella saadun omaisuuden sijaan tullutta omaisuutta (surrogaattia). En näe tässä laajennuksessa ongelmia esimerkiksi omaisuudensuojan kannalta.

Vilpittömässä mielessä olevien kolmansien osapuolten omaisuuteen ei oltaisi puuttumassa. Poikkeuksena olisivat vastikkeettomat saannot, jotka voisivat tulla menettämisseuraamuksen kohteeksi. Tällaisiin tilanteisiin mahdollisesti liittyviä kohtuuttomia tilanteita lienee omiaan ehkäisemään se, että laajennettu hyödyn menettämistä koskevan säännöksen on ehdotettu olevan kaiken kaikkiaan harkinnanvarainen.

2) Ehdotetulle RL 10 luvun 9 §:n 4 momentin tuomioistuimen mahdollisuudelle antaa tarkempia määräyksiä menettämisseuraamuksen täytäntöönpanoon on käytännöllistä tarvetta. Pidän ehdotusta hyvänä. Laillisuusvalvontakäytännössä on tullut ilmi, että tuomioistuinten käytännöt laittomien tiedostojen poistamisesta kovalevyltä ovat vaihdelleet ja olleet käytännössä vaikeasti täytäntöön pantavissa (ks. HE 4/2014 vp s. 46 viitattu päätökseni dnro 2961/4/13).

3) Hallituksen esityksessä (HE 4/2014 vp s. 23) katsotaan, että direktiivin 11 artiklan tilastointivelvoitteet eivät edellytä lainsäädäntötoimia. Vastuu direktiivin edellyttämistä komissiolle toimitettavien tietojen tuottamisesta vieritetään asiaa hoitaville viranomaisille, tässä tapauksessa Oikeusrekisterikeskukselle. Tämän sinänsä paikkansa pitävän huomion kohdalla haluan kiinnittää valiokunnan huomiota siihen, että kyse on myös viranomaisen edellytyksistä suoriutua tehtävistään. Esimerkiksi Tilastokeskus joutui vuonna 2015 lopettamaan usean oikeustilaston tuotannon (muun muassa korkeimman oikeuden ratkaisut, käräjäoikeuksien rikosasioiden ratkaisut, käräjäoikeuksien siviiliasioiden ratkaisut ja syyttäjän ratkaisut -tilastot) osana määrärahaleikkauksia.

Esittelijäneuvos Pasi Pölönen